

Erkendelse som genstandsmæssig virksomhed. Et svar til Jesper Döpping¹

Jens Mammen

To traditioner eller tendenser

I sin artikel »Erkendelse og læring som social praksis« i dette bind skelner Jesper Döpping mellem to traditioner eller tendenser inden for nyere virksomhedsteori, som måske snarere repræsenterer to yderpunkter i et bredt spektrum. Den første er baseret på en videnskabelig realisme og den anden på et mere relativistisk perspektiv. Döpping gør sig til talsmand for den sidste tradition gennem en kritisk diskussion af den første, herunder af nogle af mine arbejder.

Med de forenklinger, der altid ligger i sådanne modstillinger, kan jeg tilslutte mig Döppings opdeling. Jeg mener, at han rejser en meget påtrængende diskussion angående forståelsen af den menneskelige erkendelse inden for, hvad der under ét kan kaldes den virksomhedsteoretiske og den kulturhistoriske psykologi.

Jeg skal ikke i dette korte indlæg give mig i kast med at skrive virksomhedsteoriens historie. Men det ser ud til, at den mere realistiske udgave af virksomhedsteorien især er karakteriseret ved en inspiration fra *Leontjev*, hvorimod den mere relativistiske udgave, som bl.a. har fået fodfæste i den angelsaksiske verden, især er inspireret af *Vygotsky* og i højere grad henfører sig til den kulturhistoriske skole. Hermed har jeg ikke sagt, at alle de relativistiske, socialkonstruktivistiske, dekonstruktivistiske, subjektivistiske m.v. tendenser, som Döpping - så vidt jeg kan se - gør sig til talsmand for, kan genfindes hos alle, der har ladet sig inspirere af *Vygotsky*.

Döpping har ret i, at den *Leontjev*-inspirerede tradition repræsenterer en videnskabelig realisme. Som jeg forstår *Leontjevs* teori, afviger den ikke

¹ Jeg takker Anne Bjerg, Jesper Döpping, Niels Engelsted, Tia Hansen og Henrik Poulsen for nyttige kommentarer til en tidligere udgave.

væsentligt fra den forståelse af verden og menneskets virksomhed i verden, som er formuleret af Marx og Engels i den klassiske dialektiske og historiske materialisme. Leontjev bygger således direkte og eksplicit på Marx' første tese om Feuerbach (Leontjev, 1983, 22, 77; Marx, 1971), hvor menneskets erkendende forhold til verden forstås ud fra to principper: virksomhedsprincippet, som hidtil havde været udformet i den klassiske tyske idealisme, og genstandsprincippet, som hidtil havde været udformet i den klassiske materialisme. *Genstandsprincippet* indebærer, at vi i vores erkendelse forholder os til og kan erkende virkeligt eksisterende træk ved genstande, som eksisterer i verden forud for den enkelte erkendelsesvirksomhed. Det er dette princip, som rummer en filosofisk realisme. *Virksomhedsprincippet* indebærer, at denne erkendelse formidles gennem vores praksis eller virksomhed, vores aktive møde med genstanden, ikke blot gennem den passive iagttagelse eller kontemplation. De to principper sammenfatter Leontjev i sit begreb om den genstandsmæssige virksomhed. Man kunne kalde det tilsvarende erkendelsesteoretiske standpunkt for *praktisk realisme* (Mammen, 1986, 183; 1994a, 166).

Hvis disse almene filosofiske bestemmelser skal kunne bruges til noget i en psykologi, forudsætter det imidlertid, at det konkretiseres, hvad der forstås ved genstande, og hvad der forstås ved virksomhed eller praksis.

Angående genstandene for den menneskelige erkendelse, altså hvad der eksisterer i verden forud for den enkelte erkendelsesakt, og som kan gøres til genstand for menneskelig erkendelse, er det karakteristisk for Leontjevs teori, at disse mulige genstande forstås særdeles bredt i forhold til andre psykologiske teorier. Vi er her meget langt fra en reduktion af det objektive til f.eks. den aktuelt foreliggende fysiske verden, forstået som de sider af verden, som kan beskrives alene i fysiske termer. Hele forhistorien, alle de samfundsmæssige betydninger m.v. regnes med. Her overhaler virksomhedsteorien både Gibson og den økologiske kognitive psykologi (se f.eks. Mammen, 1994b). Ved også at regne »det ideelle« med til det objektive kan Leontjevs teori endda se ud til at være betænkeligt tæt på en objektiv idealisme. Men med henvisning til bl.a. den russiske filosof E. V. Ilyenkovs (1977) på Marx baserede analyser føres det ideelle tilbage til dels standardiserede praksisformer, dels historisk oprindelse. Mere herom senere.

Angående praksis eller virksomhed er Leontjevs begreb også uhyre bredt i forhold til stort set alle andre psykologiske teorier. Her er ikke tale

om blot fysisk beskrivbare bevægelser som i behaviorismen, eller om input-output interaktion som i den kognitive psykologi. Der er heller ikke tale om en adfærd, som alene er motiveret af individets selvopretholdelse eller dets opnåelse af forudsigelse og kontrol i forhold til omgivelserne. I realiteten er der ikke på forhånd sat grænser for virksomhedernes motiver.²

Det er også karakteristisk for Leontjevs virksomhedsbegreb, at den menneskelige virksomhed i forhold til en genstand kan være redskabsmæssig, dvs. formidlet af alle mulige andre genstande, af andre subjekter, af ideelle genstande i form af sprog og teorier, osv. Den enkeltes virksomhed inddrager derved hele kulturen (Mammen, 1993).

Denne teoretiske bredde og åbenhed er både teoriens styrke og dens svaghed. En styrke, fordi teorien kan fungere som en rammeforståelse, der kan rumme den rationelle kerne i stort set enhver anden psykologisk teori. En svaghed, fordi teorien måske er afhængig af på denne måde at blive »fyldt ud« af indsigter fra diverse »partialteorier«.

Når Leontjevs teori på denne kort skitserede baggrund kan betegnes som realistisk, skyldes det, at den ganske vist gennem sin henvisning til mangfoldigheden af mulige formidlende virksomheder understreger, at erkendelsen er perspektivisk og historisk bundet, men på den anden side fastholder, at den er potentielt sand i forhold til objektet. Subjektet vælger sin virksomhed blandt mange mulige og stiller dermed »et subjektivt spørgsmål« til genstanden, og »svaret« afhænger ganske rigtigt af, hvad der blev spurgt om. Men det udelukker ikke, at svaret også afhænger af genstanden, og at svaret sammenholdt med spørgsmålet kan være sandt, altså være i overensstemmelse med det træk (af mange mulige) ved genstanden,

² Det er karakteristisk for Leontjevs forståelse, at motiv og genstand (objekt) er tæt forbundne, eller ligefrem identiske, hvor det ville være rimeligere at sige, at virksomhedens motiv er den relation mellem subjekt og objekt, hvis realisering virksomheden retter sig imod (jfr. Mammen, 1989b, s. 207).

Det må understreges, at Leontjev foruden den motiverede og aktivt genstandsrettede virksomhed også regner med handlinger og operationer, som ikke selv er sådanne virksomheder, men tjener til at realisere dem. Engelsted (1989) skelner tilsvarende mellem egentlig aktivitet og reaktivitet. Måske har vi dermed fået omfattet sådan noget som at holde balancen, at få øje på noget uventet og at huske uintenderet. Men om vi også dermed har omfattet det at reagere spontant på menneskelig appel eller på moralske krav, er jeg i tvivl om (Mammen, 1993, 41). Det kræver nok en vidtgående tolkning af motivbegrebet eller reaktionsbegrebet.

som spørgsmålet rettede sig imod. I Leontjevs forståelse er der ikke noget modsætningsforhold eller gensidigt udelukkelsesforhold mellem erkendelsens subjektivitet, historicitet eller perspektivitet og dens objektivitet eller sandhed. Jeg har selv forsøgt at sammenfatte disse to træk ved erkendelsesvirksomheden - som modsvarer henholdsvis virksomhedsprincippet og genstandsprincippet hos Marx - i et begreb om virksomheden som »realabstraktion« (Mammen, 1989a), dvs. som praktisk eller teoretisk abstraherende de dele eller momenter af den uendelige virkelighed, som derved bliver objekt for virksomheden.

Vygotskys teori adskiller sig i første instans ikke radikalt fra Leontjevs. Vygotsky var inspirator for Leontjev, og de arbejdede som bekendt sammen i en årrække. Men der er en forskel i vægtning i deres teorier, som sidenhen hos mange af Vygotskys efterfølgere er blevet til en mere afgørende forskel. Det drejer sig om, at Vygotsky først og fremmest interesserer sig for, hvad jeg har kaldt virksomhedsprincippet og kun sekundært for genstandsprincippet. Det er selve det formidlende i virksomheden og dens perspektivitet, som er centralt for Vygotsky. Det er ikke i første instans den genstandsrettede side ved virksomheden, som er i forgrunden, men derimod dens »kontekstualitet«, kulturbundethed, dens indlejrethed i et sprogligt betydningssystem, virksomhedens symbolske og kommunikative side (se Davydov & Radzikhovskii, 1985). I disse henseender har Vygotskys teori et slægtskab med den tidlige amerikanske pragmatisme, f.eks. J. Deweys, med den symbolske interaktionisme som f.eks. G.H. Meads, med den sene Wittgenstein og den engelske sproghandlingstradition. Det er derfor heller ikke overraskende, at Vygotskys teori i langt højere grad end Leontjevs har kunnet slå igennem i den angelsaksiske verden, samtidig med at den er blevet omformet af sin nye kulturelle kontekst. Se f.eks. Shotters (1993) tolkning af Vygotskys teori som en »dialogisk psykologi«. Tendensen er også meget tydelig på den tværfaglige liste XMCA på internettet (se referencelisten), som er det førende elektroniske forum for Vygotsky-inspireret psykologi.

Det er heller ikke overraskende i en teori, hvor det kommunikative træk ved virksomheden er i forgrunden, at der lægges mindre vægt på subjekt-objekt asymmetrien end i Leontjevs teori. Hvis subjekt-objekt forholdet forstås i det symmetriske subjekt-subjekt forholds billede, må det blive symmetrisk. Hvis det erkendelsesmæssige forhold mellem subjekt og objekt også forstås i subjekt-subjekt forholdets billede, er det heller ikke overra-

skende, at begrebet om sandhed som subjektets overensstemmelse med objektet bliver erstattet med et begreb om enighed, consensus eller social forhandling som subjekternes indbyrdes overensstemmelse. Den kollektive subjektivitet.

Symmetrikravet i forhold til sand og falsk erkendelse

Döpping indleder sin artikel med et krav om, at sand og falsk erkendelse må forklares på samme måde. Sammenhængende hermed er et krav om, at det normale og det unormale, det velfungerende og det mindre velfungerende, almenpsykologien og den kliniske psykologi, bør underordne sig de samme forklaringsprincipper, hvilket ses som forudsætning for en nødvendig integration af disciplinerne.

Umiddelbart kan jeg have sympati for dette krav. Det minder stærkt om det krav om forklaring af alle enkelttilfælde ud fra de samme almene lovmæssigheder, som blev fremsat af Kurt Lewin i hans berømte artikel (1931) om overgangen fra en aristotelisk til en galileisk tankegang i renæssancens naturvidenskab og den tilsvarende konflikt i samtidens psykologi. I moderne fysik og kemi forklares fænomener uafhængigt af deres almindelighed eller ualmindelighed, men alene med henvisning til almene love og konkrete betingelser. Før renæssancen havde forklaringerne derimod henvist til det almindelige eller typiske som et udtryk for lovmæssige tendenser.

Før renæssancen havde man som Aristoteles forstået den livløse natur i den levende naturs billede. Efter renæssancen blev det omvendt. Her var idealet at forstå hele naturen, selv mennesket og samfundet, ud fra den livløse naturs principper. Aristoteles' fire forklaringsprincipper, de fire slags årsager, nemlig den finale, den formale, den materiale og den effektive, blev erstattet af den effektive årsag³. Alt skulle i princippet forklares ud fra få almene love og de i tid og rum umiddelbart givne nære betingelser. Dette krav er et centralt moment i det mekaniske verdensbillede, som blev fremherskende efter renæssancen, og som Lewin argumenterer for. På mange måder repræsenterede mekanismen også et enormt fremskridt i forhold til de aristoteliske forklarings cirkularitet og statiske karakter.

En konsekvens af de mekanistiske krav til forklaring er netop, at sand og falsk erkendelse må forklares ud fra de samme principper, nemlig med

³ Måske kan man sige, at naturlovene samtidig indtog den formale årsags plads.

henvisning til erkendelsens konkrete ydre årsager og de fungerende almene mekanismer i legemet. Den erkendelsesmæssige («epistemiske») relation mellem objekt og subjekt er irrelevant for deres kausale relation. Subjekt-objektet forholdet forstås i det symmetriske objekt-objekt forholds billede.

Nu er Döppings baggrund ikke mekanistisk i ovennævnte forstand. Snarere ser vi en helt parallel udvikling, hvor almene kommunikative strukturer, regler, diskurser m.v. indtager mekanismernes plads, med samme resultat. Subjekt-objekt forholdet forstås i det symmetriske subjekt-subjekt forholds billede. Og den epistemiske subjekt-objekt relation er igen irrelevant. Denne parallel til naturvidenskabens objekt-objekt forhold er direkte sat i system som en »dobbeltontologi« i Harré og Gillett's (1994) diskursive psykologi (se f.eks. p. 29). Den umiddelbare gevinst er her, at psykologiens besværlige problemer, der knytter sig til subjekt-objekt forholdet, på behændig vis defineres væk.

Men hvad er der egentlig galt med det principielt begrundede symmetrikrav? Ja, for det første er det i åbenlys modstrid med vores dagligdags måde at forstå og forklare os selv og hinanden på. Det er måske ikke i sig selv et stærkt argument. Men jeg skal lidt senere kæde det sammen med en mere videnskabelig begrundelse.

Lad os starte med et helt banalt eksempel på forklaring af tre forskellige handlinger, forklaringer, der kan ses som svar på spørgsmål af typen: »Hvorfor gjorde du sådan og sådan?«. Handlingerne er henholdsvis at køre over krydset for grønt lys, at køre over krydset for rødt lys og at blive holdende for rødt lys. Og de tre forklaringer er svar, som på rimelig vis vil tilfredsstille spørgsmålene henholdsvis 1) »Hvorfor kørte du over for grønt lys?«, 2) »Hvorfor kørte du over for rødt lys?« og 3) »Hvorfor blev du holdende for rødt lys?«. Ud fra en mekanistisk eller på anden måde begrundet symmetritankegang må man forvente, at der ikke er principielt forskellige forklaringer, dvs. svar, på spørgsmål 1 og 2, da det må være den samme mekanisme, eller helt parallelle mekanismer, som stimuleres af grønt og rødt lys. Ligeledes må man forvente, at der ikke er forskellige forklaringer på spørgsmål 2 og 3, da det også må være den samme mekanisme, som afgør, om der skal køres eller ej ved stimulation med rødt lys.

Ikke desto mindre er det oplagt, at vi i en dagligdags sammenhæng vil besvare både spørgsmål 1 og 3 med henvisning til færdselsloven og vores almindelige lovlighed, og dermed sammenhængende vanedannelse måske, mens spørgsmål 2 vil kræve en ganske anden type forklaring, der henviser til

en konkret og aktuelt virkende årsag eller grund, f.eks. at jeg blev blændet af solen, at jeg overså signalet, at jeg var på vej til fødeklinikken el. lign.

Læg også mærke til, at svarene på spørgsmål 1 og 3 er trivielle i vores samfund, og at de udgør en slags grund, hvorpå spørgsmål 2 kan stilles som figur. Vi vil have en forklaring på, hvorfor vedkommende i denne konkrete situation netop ikke fulgte færdselsloven.

Vi opfatter det at køre i overensstemmelse med færdselsloven i lyskryds som en præstation, hvor der kræves principielt forskellige forklaringer på, at præstationen lykkes, og at den mislykkes.

Vi kunne også spørge: »Hvorfor så du, at der var rødt lys, dengang der var rødt lys?« Det kan faktisk godt være lidt svært at svare på, fordi det ikke er klart, præcist hvad der spørges om. Er det, fordi jeg har øjne? Eller fordi jeg har farvesyn? Eller fordi jeg har lært at se mig for i lyskryds? Eller fordi atmosfæren på Jorden er transparent for rødt lys? Vi kan blive ved at opregne en i princippet uendelig række nødvendige forudsætninger for, at jeg så rødt lys, men ingen af dem udgør en tilstrækkelig forklaring.

Hvis vi derimod spørger: »Hvorfor så du ikke, at der var rødt lys, dengang der var rødt lys?«, så kan der i de fleste tilfælde faktisk angives en tilstrækkelig forklaring, nemlig ved at henvise til, at en af de uendeligt mange nødvendige forudsætninger ikke var opfyldt. Det var f.eks. for tåget, eller jeg blev distraheret af min medpassager. Så kan man igen spørge, hvorfor jeg ikke gjorde mig mere umage, og det vil man måske også spørge om i retten, hvor jeg skal betale min bøde. Men her er vi stadig inde i en helt anden forklaringslogik end den, der spørger, hvorfor vores præstationer lykkes. Nu skal jeg finde den konkrete og tilstrækkelige forklaring på, at jeg ikke, som forventelig, gjorde mig umage. Jeg var måske beruset.

I dagligdagen er vi vant til at opfatte erkendelse, herunder perception, som en *præstation* (Poulsen, 1980; 1991; 1994a), der kan lykkes eller mislykkes, være sand eller falsk, og vi er vant til at kræve helt forskellige typer forklaringer på det ene og det andet. Ja faktisk kræver vi normalt slet ikke forklaringer på, hvorfor præstationer lykkes. Det vender jeg tilbage til.

Men én ting er dagligdags forklaringer, noget andet videnskabelige forklaringer. Imidlertid ser det ud til, at hvad angår den ovennævnte forklaringsasymmetri er der ikke nogen afgørende forskel på dagligdags og videnskabelige forklaringer, i hvert fald ikke når det drejer sig om forklaring af dyrs og menneskers virksomhed.

Lad os igen tage et eksempel. Hvis jeg ser en sten komme flyvende gennem luften med retning mod mit hoved, vil jeg forhåbentlig flytte hovedet, så jeg ikke bliver ramt. Denne reaktion eller handling kan analyseres i kausale termer, dvs. opløses i en kæde af umiddelbare årsags-virknings-sammenhænge. I den forstand kan den, i hvert fald i princippet, forklares kausalt. Min legemlige indretning, herunder diverse neurale mekanismer, tages for givet, og på denne baggrund forklares så, hvorledes påvirkningen fra den flyvende sten skridt for skridt medførte, at jeg flyttede mit hoved. En tilstrækkelig god beskrivelse af de samme mekanismer, f.eks. de involverede reaktionstider, vil måske endda gøre det forklarligt, hvorfor jeg i andre situationer faktisk ikke fik flyttet mit hoved tids nok til at undgå at blive ramt. På dette mekaniske forklaringsniveau er der »symmetri« mellem de to forklaringer.

Spørgsmålet: »Hvorfor bliver jeg nogle gange ramt af en sten, selv om jeg ser den komme?«, kan faktisk forklares tilstrækkeligt med henvisning til mekanismernes begrænsninger. Men er det omvendte spørgsmål: »Hvorfor flytter jeg hovedet, når jeg ser, at der kommer en sten imod det?«, på samme måde tilstrækkeligt forklaret med henvisning til mekanismerne? I hvert fald er spørgsmålet om, hvorfor mekanismerne netop er indrettet, så at jeg flytter hovedet, når stenen kommer, ikke blevet besvaret. Svaret på spørgsmålet er selvfølgelig, at mekanismerne er der for at sikre, at jeg ikke bliver ramt af genstande, der slynges mod mit hoved, altså en helt anden forklaringstype, der ikke henviser til effektive årsager og mekanismer, men til et *for at*. Forklaringen på mekanismen som sådan er teleologisk eller final.

Men er vi nu ikke kommet ud af den videnskabelige forklaringslogik og ind i den dagligdags eller folkelige? Det er vi ganske rigtigt, hvis vi lader forklaringen henvise til en i naturen virkende hensigt eller lignende. Hvis vi derimod lader forklaringen henvise til en evolutionær sammenhæng, er der tale om en fuldt gyldig videnskabelig forklaringslogik. Den umiddelbart teleologiske forklaring er ved nøjere analyse en funktional-historisk forklaring, der henviser til en naturlig selektionsproces, der har frasorteret de mekanismer, der ikke tjente individernes livsopretholdelse og forplantning, og omvendt udvalgt de, som tjente disse virksomheder eller præstationer.⁴

⁴ Der er altså heller ikke tale om en tilbagevenden til den aristoteliske finale årsag forstået som en i genstandene apriorisk givet plan eller essens. Den galileiske tankegang overvindelse af den aristoteliske må i alt væsentligt fastholdes.

Denne forklaringsmåde er veletableret i den videnskabelige forståelse af dyr og mennesker, både i biologi og psykologi. Det forstås og forklares ud fra *historiske og evolutionære* sammenhænge, hvorfor vi har de mekanismer, som muliggør vores virksomheder eller præstationer, herunder erkendelsespræstationer, og det forklares under denne forudsætning, men ud fra de *aktuelt* virkende mekanismer, hvorfor de under konkrete betingelser ikke magter at realisere præstationerne.

Men forudsætningen for denne asymmetriske forklaringslogik er naturligvis, at individernes virksomheder kan betragtes som *genstandsmæssige* virksomheder, dvs. som præstationer, der realiserer et forhold mellem et subjekt og et derfra forskelligt objekt, og som kan lykkes eller ikke lykkes. Ellers havde den evolutionære selektion af individer, og senere den samfundshistoriske selektion af virksomhedsmåder og traditioner, ikke noget at virke på.

Hermed mener jeg ikke, at der ikke også kan gøre sig *andre* principper gældende i den menneskelige psykes historie end de funktional-historiske

Forståelsen af de enkelte fænomener ud fra deres immanente essens må opgives og erstattes af, hvad man i dag nok ville kalde en systemforståelse, altså fænomenernes kontekstuelle og historiske betingelser. Problemet med mekanicismen består i, at den går det skridt videre kun at anerkende ét system, nemlig det fysiske, som reelt. En moderne udgave af den galileiske tankegang opererer med flere hierarkisk organiserede systemer i verden og dermed flere forklaringsniveauer. Forklaringerne på de forskellige niveauer må imidlertid forudsætte og respektere hinanden i et *korrespondensforhold* (Katzenelson, 1989; Poulsen, 1994b), således som jeg har illustreret det med mekanismeforklaringen af mislykket virksomhed, specielt erkendelsesvirksomhed, som forudsætter den evolutionære forklaring af selve mekanismen som tjene-nde vellykket virksomhed. Et smukt eksempel er Gibsons (1950, 181-87; 1966, 312-15) rimeligt vellykkede forklaring af en del 2-dimensionale optiske illusioner som afledt af mekanismer, som først og fremmest tjener til veridikal erkendelse af det 3-dimensionale rum.

I overensstemmelse hermed må vi altså, hvis vi tager eksemplet psykisk sygdom, først og fremmest overvinde den aristoteliske tendens til at forklare sygdommen cirkulært med sin egen essens eller tendens. Dernæst må vi overvinde den mekaniske udgave af den galileiske tankegang, hvor det sunde lige så godt kan forstås ud fra det syge som omvendt, således som det måske er tilfældet hos Freud. Endelig må vi udvikle en forståelse af sygdommen, som korresponderer med og forudsætter, at vi grundlæggende er udviklet til ikke at have den.

Dette betyder ikke, at vi ikke gennem studiet af f.eks. hjerneskader kan indvinde væsentlig indsigt i hjernens normale funktion. Men den normale funktion, som vi skal forstå, er grundlæggende defineret ud fra personer uden hjerneskader.

i snæver fortand. F.eks. kan det muligvis være vanskeligt at forstå visse sider af vores altruisme og vore følelsesmæssige tilknytninger inden for denne ramme (se Engelsted, 1984; Mammen, 1986). Min pointe er, at den funktional-historiske forståelse ikke kan undværes. Ikke, at den er den eneste.

Hvis virksomheden ikke anskues som et subjekt-objekt forhold med præstationskarakter, men som et rent mekanisk objekt-objekt forhold, eller for den sags skyld som et rent kommunikativt subjekt-subjekt forhold (altså ikke et triadisk subjekt-subjekt-objekt forhold), mister vi hele den evolutionære forklaringslogik, og den samfundshistoriske forklaringslogik, som er central i Leontjev-traditionen. Det ser ud til, at Döpping godt vil betale den pris, i sin afvisning af den historiske forklaringsdimension. På den måde er der konsistens i Döppings projekt. Men dets konsekvenser er radikale og muligvis destruktive for det videnskabelige projekt som sådan. Mere herom senere.

Symmetrikravet i forhold til subjekter og objekter

Döpping er som sagt konsekvent i sin afvisning af asymmetrien i subjekt-objekt forholdet og dermed i sin afvisning af forskellige forklaringsprincipper afhængig af forholdets karakter af vellykket eller ikke vellykket præstation, først og fremmest i form af sand eller falsk erkendelse.

Sammenhængende hermed kritiserer Döpping også en tendens til at forklare vellykkede præstationer med henvisning til objektet og mislykkede med henvisning til subjektet. Döpping afviser imidlertid selve grundlaget for at skelne mellem det vellykkede og det mislykkede, f.eks. mellem sand og falsk erkendelse. På dette grundlag må valget af forklaringsmåde ganske rigtigt fremtræde ikke blot arbitrært, dvs. uden forankring i det, som skal forklares, men ligefrem som tendentiøs, dvs. med skjulte præmisser, f.eks. ideologiske.

Jeg kan umiddelbart have sympati for dette ideologikritiske moment i Döppings tilgang. Det er vigtigt at få afsløret årsager til valg af metode og forklaringsprincipper, som ikke er forankret i forskningsgenstanden, men derimod i motiver, som projiceres ud i genstanden, selv om Döpping nok ikke vil formulere det sådan. Problemet opstår først i det øjeblik, at man *kun* har blik for dette og ikke for de forskelle i genstanden, som faktisk kunne

begrunde valget af metode og forklaringsprincip. Og det er det, jeg mener sker for Döpping.

Når det kan lade sig gøre for Döpping i hans eksempler at fremstille valget af forklaringsmåde som arbitrært eller tendentiøst, hænger det sammen med et noget uklart begreb om, hvad det vil sige at forklare fænomener i psykologien. I en vis forstand kan vi ikke forklare et eneste konkret fænomen i psykologien, nemlig i betydningen at anføre dets tilstrækkelige betingelser. Det vi kan, og som i virkeligheden også sker i andre videnskabers forklaringer, er at vi kan forklare *forskelle* mellem fænomener med henvisning til andre forskelle, idet vi lader resten stå som uforklaret eller forudsat.⁵

Når jeg i eksemplet ovenfor kunne forklare, hvorfor jeg ikke så det røde lys, er det fordi jeg forudsætter, at jeg normalt kan se det, at alle de nødvendige betingelser for at se det normalt er til stede. Det jeg nu forklarer er, hvorfor jeg i denne konkrete situation, til forskel fra den normale situation, ikke så lyset, ved at henvise til den af de nødvendige betingelser, der ikke var opfyldt. Dette udgør så en tilstrækkelig betingelse for den forskel, som skal forklares. Men jeg er ikke i stand til at opregne summen af de nødvendige betingelser, som forklarer, hvorfor jeg kan se lyset.

Jeg kan tilsvarende fokusere på en bestemt del af de nødvendige forudsætninger for, at jeg kan se rødt lys, f.eks. mit øjes indretning og forklare denne evolutionært. Men igen må jeg her sammenligne med andre arter, som under andre livsbetingelser ikke har udviklet et øje som mit. Denne forskel kan jeg så forklare. Men de fælles forudsætninger for disse andre arters og min livsvirksomhed og vores anatomi bliver ikke forklaret i denne omgang, men må forudsættes.

Der ligger altså altid en forskel til grund for en forklaring af et fænomen. Nogle gange er det ikke præciseret, hvad det er for en forskel, der skal forklares. Forklaringen fremtræder som en positiv forklaring, hvor

⁵ Jeg må præcisere, at jeg her taler om *forklaringer* på en måde, som jeg håber er tilstrækkelig tæt på Döppings intention med begrebet til, at mine kommentarer er relevante, nemlig som mere enkeltstående forklaringer af fænomener i *empiriske sammenhænge*. Jeg tænker ikke først og fremmest på bredere teoretiske *forståelser* af fænomeners natur, deres relevante sammenhænge, osv., som tjener som en mere generel *ramme* for forklaringerne. Her er jeg ikke sikker på, at det er tilstrækkeligt at »forklare forskelle med forskelle«.

sammenligningen er underforstået eller implicit. Og her ligger helt klart en kilde til arbitraritet og ideologiske tendenser.

Hvis man som i Döppings eksempel skal vurdere (»forklare«) en forvaltnings løsning af en opgave, gør det en vis forskel, om man sammenligner med samme forvaltnings løsning af andre opgaver, eller med andre forvaltningers løsning af den samme opgave. I første tilfælde leder man efter en forklaring i opgavens sværhed, i andet tilfælde efter en forklaring i forvaltningens funktion. Man vil nok sikre sig bedst mod at være tendentiøs ved at gøre begge dele.

Döpping hævder som nævnt, at der i Leontjev-traditionen er en tendens til at forklare sand erkendelse med henvisning til objektet og falsk erkendelse med henvisning til subjektet.

Jeg er ikke helt klar over, hvilke forklaringer Döpping her taler om, da han kun nævner ganske få eksempler. Men det er ikke mit indtryk, at Leontjev-traditionen indtager noget særstandpunkt i forhold til mine ovenstående temmelig trivielle beskrivelser af almindelig forklaringslogik.

Måske tænker Döpping på, at man i Leontjev-traditionen *definerer* sand erkendelse som erkendelse, der er i overensstemmelse med genstanden, og falsk erkendelse som erkendelse, der ikke er i overensstemmelse med genstanden. Det er en almindelig korrespondensteoretisk definition af sandhed, som er sammenhængende med, at erkendelsesvirksomheden som sagt forstås som en genstandsmæssig virksomhed, en præstation, som er vellykket, når den resulterer i sand erkendelse, og mislykket, når den resulterer i falsk erkendelse.

Men deraf følger ikke, hvor henne man så at sige finder *forklaringen* på, om erkendelsesvirksomheden lykkes eller ej. Hvis grunden til, at jeg ikke så lyset, var at det var tåget, ja så forklares det derudfra. Hvis grunden var, at jeg havde lukket øjnene, ja så er det forklaringen. Man har ikke noget særstandpunkt til dette i Leontjev-traditionen. Måske er pointen den banale, at Döpping ikke anerkender erkendelse som en præstation og derfor i en vis forstand ikke er klar over, *hvad* der skal forklares i forskellige konkrete situationer?

Måske mener Döpping, jfr. hans omtale af skizofreni, at man i Leontjev-traditionen i forståelsen af sindslidelser er tilbøjelig til at forklare disse alene ud fra subjekterne. Nu er det vel ikke til at benægte, at en sindslidelse er *karakteriseret* ved, at nogle mennesker ikke kan det, som andre kan i de samme situationer, og at der altså er et eller galt med dem, sammenlignet

med andre. Man skal vist tilhøre den mest radikale antipsykiatri for at benægte dette. Spørgsmålet om, hvad der har *forårsaget* denne forskel, kan så besvares ved at påpege forskelle i folks konstitution eller deres livshistorie eller begge dele. Jeg mener ikke, at Leontjev-traditionen indtager et særstandpunkt her. Måske skelner Döpping, ligesom ovenfor angående sand og falsk erkendelse, ikke mellem karakteriserende definition af et fænomen og forklaring på fænomenets forekomst.

Det kan se ud til, at Döppings kritik hænger sammen med, at han ikke vil anerkende, at sindslidendes virksomhed er genstandsmæssig, har præstationskarakter og derfor kan bedømmes som mere eller mindre vellykket. En sådan bedømmelse må i øvrigt være en forudsætning for at kunne hjælpe de sindslidende.

Döpping kunne selvfølgelig spørge, hvordan Leontjev, jeg eller hvem som helst i øvrigt kan vide, hvad der er sandt, hvilke præstationer der er vellykkede, hvad der er genstand for vores erkendelse, osv., osv. En sådan principiel skepticisme betragter jeg, f.eks. i forhold til sindslidelse, som et akademisk luksusstandpunkt, uden kontakt med den praktiske verden, og tvivler på, at Döpping vil gå så vidt.

Der findes selvfølgelig utallige *konkrete* tilfælde, hvor man ikke kan afgøre, hvor vellykket en erkendelsesbestræbelse er, og Döpping giver også et eksempel fra en skolepsykologisk sammenhæng, hvor vi præsenteres for forskellige subjekters forskellige forståelse af en situation, herunder for ændringer i forståelsen igennem en længere erkendelsesproces. Det står ikke helt klart for mig, hvad det er, der skal *forklares* i dette forløb. Döpping giver ikke sit eget bud på, hvad der er problemet med (lille) Peter, og vi er derfor af gode grunde afskåret fra at sammenligne denne forståelse med de deltagende subjekters. Vi kan se, at de forhandler med hinanden og til sidst når frem til en form for indbyrdes forståelse, som vi så må håbe virker tilfredsstillende. Vi må da også håbe, at de nu er lidt mere realistiske, end da de begyndte, men det er svært at afgøre. Gad vidst, hvordan det går (lille) Peter nu. Det kunne måske være en prøve på, hvad forhandlingerne var værd. Eller er det helt forkert at spørge, hvad de var værd? Skal folk bare snakke løs, mens vi lytter og skriver det ned?

Hvad er betydning?

Som nævnt tidligere søger Leontjev med sit begreb om betydninger at indfange det objektivt ideelle, forankret i standardiseret eller rutineret praksis og i historisk oprindelse. Umiddelbart kan det se ud som to forskellige dimensioner i betydningsbegrebet, og det er det tilsyneladende også, f.eks. hvis vi ser på den rækkefølge, hvori det lille barn tilegner sig betydninger, hvor den standardiserede praksis er det, som først formidles af forældrene, hvorimod den historiske oprindelse først kommer til senere.

Blandt en genstands mange teknisk mulige brugsværdier (»affordances«) udvælger den standardiserede praksis en enkelt som den »kanoniserede« (Sinha, 1988). Dermed etableres en aktuel intersubjektiv standard, der af J. J. Gibson (1979, 134) betragtes som uden objektiv forankring, arbitrært udvalgt gennem en navngivning, der alene afspejler en social konvention. I et subjekt-subjekt paradigme som Döppings er det derfor også konsistent at fremhæve denne »aktuelle« side af betydningerne.

Til gengæld er den side af betydningerne, der er forankret i genstandenes objektive historiske oprindelse, deres faktiske tradition og de intentioner, der har knyttet sig til dem, en torn i øjet på et rent subjekt-subjekt paradigme. Det lykkes da også Döpping at miskreditere denne side af betydningerne som udtryk for en statisk forståelse af genstandes betydninger, som oven i købet henviser til oprindelsesbegivenheder, som fortaber sig i fortidens tåger.

Jeg vil ikke udelukke, at der i termer som »fikseret« og »oprindelse«, revet ud af deres sammenhæng, kan ligge tendenser til en sådan forståelse. Som jeg læser både Marx og Leontjev er meningen imidlertid, at der med fikseret menes opkumuleret gennem historien og med oprindelse menes hele oprindelseshistorien eller traditionen op til nu. Dermed mener jeg, at Döppings kritik rammer ved siden af.

I virkeligheden er der tale om en tæt gensidig bestemmelse mellem den standardiserede praksis og den historiske oprindelse. Den standardiserede praksis er ikke blot begrundet aktuelt og intersubjektivt, konventionelt, men er udtryk for en tradition. Tilsvarende er den historiske oprindelse eller tradition at forstå som en lang kontinuert kæde af genstande og mennesker, der er sammenvævet i standardiserede praksisser for produktion og brug af genstandene (se f.eks. Marx, 1970, 302-12; 1974, 192-200).

Naturen som intersubjektivt fænomen

I og med at Leontjev-traditionen forstår erkendelse som genstandsmæssig virksomhed, som en præstation, som kan være vellykket og dermed være sand erkendelse, må den naturligtvis også hævde, at vi i videnskaberne som erkendelsesvirksomhed gør opdagelser, altså opdager noget, som var der i forvejen og ikke kun er et udtryk for vores egen virksomhed. Derved adskiller Leontjev-traditionen sig ikke fra veletablerede forståelser af videnskab.

Det er således ganske rigtigt, som Döpping refererer det, at man i Leontjev-traditionen ikke mener, at videnskabernes begrebsmæssige opdelinger er arbitrære i forhold til det undersøgte genstandsfelt, men afspejler virkelige opdelinger, der fandtes, før vi undersøgte naturen, hvad jeg har kaldt diskrete strukturer i naturen.

Når vi f.eks. i anatomien har begreber som hjerte, nyrer, lunger og hjerne, så er det ikke vilkårlige opdelinger, som alene kan forstås ud fra vores ønske om at bringe orden i noget, der ikke er ordnet i forvejen. Naturen har allerede hos alle pattedyr (og andre hvirveldyr) foretaget denne opdeling og har fordelt forskellige funktioner på forskellige organer. Organerne er endda adskilt fra hinanden, og kommer som regel ud i ét stykke, når det kommer dertil. Det kan godt være, at det kan diskuteres lige præcist, hvor hjertet holder op, og aorta begynder, eller hvor hjernen holder op, og rygmarven begynder. Men det vedrører ikke det principielle spørgsmål. Hjertet fandtes, før det blev opdaget, og det pumpede også blodet rundt i kroppen, før Harvey langt senere opdagede kredsløbet. Vi må ikke forveksle eller identificere begreb og genstand. Eller rettere, hvis vi gør det, er vi tilbage i den rene idealisme.

Det er klart, at den videnskabelige virksomhed er en menneskelig virksomhed og dermed bestemt af meget andet end sin genstand, f.eks. af hvilke redskaber man til hver en tid har rådet over, og af hvilke politiske vilkår der har været sat for, hvad der måtte undersøges og rapporteres. Videnskabshistorien er derfor et drama, som fortæller lige så meget om os som om den verden, der er blevet udforsket. Men man må ikke forveksle undersøgelsen af den videnskabelige virksomhed med den samme videnskabsundersøgelse af verden. Det er en simpel kategorifejl. Den videnskabelige virksomhed kan i tidens løb være kommet frem til forskellige indbyrdes modstridende forståelser af verden, som alle hører med til et dækkende billede af videnskabshistorien. Men det er ikke det samme, som at alle disse

forståelser har samme status i vores aktuelle videnskabelige forståelse af verden.

Döppings diskussion af *tid* illustrerer denne kategorifejl. Det videnskabelige spørgsmål om, hvad fysisk tid er, er et ganske andet spørgsmål end det kulturhistoriske spørgsmål om indførelse af tidszoner i USA i forrige århundrede. Hvis vi endelig skal diskutere det fysiske tidsbegrebs historie - hvilket ikke er det samme som, hvad tid er - ville det i øvrigt have været mere relevant at henvise til det astronomiske tidsbegreb, som allerede var veletableret før Ole Rømers tid. Ole Rømer og Jean Picard vidste godt, hvordan de skulle stille deres ure på Hven og i Paris, for at kunne udnytte Tycho Brahes observationer.

Det er også svært at se, hvad det vedkommer spørgsmålet om den eksperimentelle praksis' værdi som redskab til at afdække fysiske lovmæssigheder, at den på et tidspunkt kun blev dyrket af visse dele af overklassen? Som om dens værdi som erkendelsesredskab blev bedre eller dårligere af det.

Jeg har af og til en fornemmelse af, at mange humanister, som kritiserer naturvidenskab, ikke helt ved, hvad der foregår, og hvorfor. De har tilsyneladende den opfattelse, at begreberne står i et cirkulært eller arbitrært forhold til iagttagelserne. Det gør de imidlertid ikke. Ingen fysiske begreber får lov at overleve, hvis de ikke har vist, at de også er i stand til at forudsige og forklare andre iagttagelser og andre fænomener end dem, som de er fundet i. Det er det klassiske »vera causa« begreb, som blev formuleret af Johannes Kepler (Høffding, 1903, 165).

Kritikere af en realistisk forståelse af fysik gør af og til grin med denne realisme og dens fremhævelse af en objektiv orden i verden ved at fremstille den som en tro på, at verden på forhånd er opdelt i små færdige pakker med seddel på. Der er imidlertid ingen basis for denne fremstilling i moderne naturvidenskab. Det er de færreste fysikere, der tror på, at den orden, der er i verden, er endeligt beskrivbar, f.eks. som grundlag for at formulere et endeligt sæt ligninger, der skulle kunne beskrive alle lovmæssigheder, endsige alle fænomener, en udtømmende »verdensformel« eller lignende. Men det er ikke det samme, som at verden ikke er ordnet. For det første udelukker orden ikke uorden eller kaos, ligesom lovmæssighed ikke udelukker tilfældighed. For det andet er ordenen i den fysiske verden beskrivbar i approksimative love, der så at sige beskriver verden korrekt i

grove, men dog finere og finere træk, og de grovere beskrivelser kan gendes i de finere.

Galileis og Newtons forståelse af fysisk tid er, i denne forstand, ikke blevet dementeret af senere teorier.

Det nytter således heller ikke med Thomas Kuhn i hånden at henvise til revolutioner i fysikken, der forkaster tidligere begreber. Disse revolutioner er en skrøne, i hvert fald siden renæssancen. Det er muligt, at de nye teories begreber ikke kan forstås ud fra de gamle teorier. Men de gamle teories begreber kan godt forstås ud fra de nye. Dette er det såkaldte korrespondensprincip (jfr. Poulsen, 1994b), som betyder, at fysikkens begreber er særdeles robuste, en robusthed, som er forankret i den verden, fysikken beskriver, ikke i konventionernes robusthed.

Forsøget på at reducere videnskabens genstand, eksemplificeret med fysikkens genstand, til et subjekt-subjekt forhold svarer ikke til moderne naturvidenskab.

Subjekter og objekter eller bare aktanter?

Som konsekvens af sin afvisning af, hvad han kalder subjekt-objekt asymmetrien, hvilket altså i alt væsentligt er en afvisning af objekt-begrebet, indfører Döpping et begreb *aktant*, hvortil der ikke på samme måde som til begrebet subjekt knytter sig et modstillet begreb om et objekt. Döpping definerer i overensstemmelse med Bruno Latour

... en aktant som det, der virker eller agerer i en situation gennem en række præstationer eller aktiviteter, ud fra hvilke man kan betragte aktantens kompetence. Aktanterne kan i traditionel virksomhedsteoretisk forstand både være subjekter og objekter, men deres respektive subjekthed eller objekthed opnår de først gennem handlingerne og virkningerne i den givne lokalitet (239).

En aktant kan altså være et subjekt i traditionel forstand, men også f.eks. redskaber, institutioner, ja nærmest hvad som helst, der så at sige fungerer som aktant.

Aktant-begrebet kan sikkert være nyttigt, og vi kan have brug for et begreb, der på denne måde er »symmetrisk« i forhold til den mere absolutte opdeling i subjekter og objekter. Jeg har endda selv, uden at bruge begrebet,

forsøgt noget tilsvarende med den figur, som Döpping gengiver i sin artikel (223).⁶

Jeg skriver i mine kommentarer til figuren (Mammen, 1993, 37), at enhver af instanserne i den kan optræde som »målestok« for enhver anden af instanserne og derved fungere som formidlende redskab i relation til andre instanser. Dette svarer til, at vægten kan optræde som målestok for loddet, hvis vi vil vide, hvad loddet vejer, og loddet kan optræde som målestok for vægten, hvis vi vil vide, om den vejer nøjagtigt. I første tilfælde er vægten aktant i Döppings betydning, i andet tilfælde er loddet aktanten.

Jeg kan forsøge at løse en given opgave for at se, hvor svær den er, eller jeg kan gøre det for at se, hvor dygtig jeg er. I første tilfælde er jeg aktanten, i andet tilfælde er opgaven aktanten.

Aktanter er enten subjekter eller optræder i en redskabsfunktion og får derved i en vis forstand en rolle som subjekter over for et objekt. Jeg har selv i tråd med Leontjev-traditionens begrebsbrug omtalt sådanne redskaber som »forlængede subjekter« (f.eks. Mammen, 1989b, 44-45, 263-67, 272-73, 301), ganske vist altid sammen med et subjekt i absolut forstand, et subjekt som bruger redskabet i forhold til et objekt. Objektet kan i øvrigt, som i eksemplet med opgaven ovenfor, være mig selv, hvis jeg vil »prøve mig selv«.

Men læg mærke til, at jeg kun finder det meningsfuldt at tale om aktanter sammen med subjekter i absolut forstand. Intet redskab uden en bruger.

Subjekter - og her taler vi om menneskelige subjekter - kan nemlig noget, som andre aktanter ikke kan. Subjekter kan identificere og fastholde objekter og redskaber over tid, den menneskelige sans for det konkrete (Mammen, 1989b), som Döpping henviser til.⁷ Aktanter kan bare interagere.

Det indebærer for det første, at menneskelige subjekter er i stand til at identificere, hvad deres viden er viden om, *objektet* for deres viden. De har ikke bare viden og kompetencer som sådan, »knowing how«, de har også

⁶ Döpping har imidlertid byttet om på to af instanserne i figuren sammenlignet med originalen (Mammen, 1993, 36). Men som det fremgår deraf, kan der frit byttes om på positionerne. At figuren rummer Döppings aktant-begreb, fremgår også af, at han har anvendt den til analyse af et empirisk materiale, som desværre ikke er kommet med i den endelige udgave af hans artikel.

⁷ At dyriske subjekter heller ikke bare er aktanter, må jeg lade ligge i denne omgang.

konkret og faktuel viden om enkeltgenstande i verden, »knowing that« og »knowing what«. Den menneskelige viden har *referenter*, som kan identificeres uafhængigt af denne videns indhold. Vores viden har en struktur svarende til den grammatiske subjekt-prædikat struktur. Den indebærer et dobbeltforhold, en bestemmelse af referenten og en bestemmelse af, hvad vi dernæst ved om referenten. Dette er forudsætningen for, at vores viden kan siges at være empirisk eller syntetisk.

Netop i denne forstand er det, at en bog kan rumme viden, dvs. potentiel viden, ved at bogen for et menneske, som kan identificere, hvad bogen handler om, kan formidle denne viden. Men bogen selv ved ingenting. Den er kun en aktant, ikke et subjekt. Helt det samme gælder for en computer. Den ved heller ingenting, og indeholder kun potentiel information, som venter på, at et menneske kan identificere referenten og dermed få formidlet viden om denne.

For det andet indebærer den menneskelige sans for det konkrete, at vi kan identificere og fastholde *redskaberne*, der formidler vores forhold til objekterne. Det betyder, at vi kan bruge redskaberne som sammenligningsgrundlag i forhold til objekterne, og dermed afdække forhold mellem objekterne, som vi ikke kunne afdække uden redskaberne. Når jeg fastholder og bruger den samme kniv til at skære i to stykker træ, får jeg en oplysning om forskellen mellem træstykkernes hårdhed, som jeg ikke ville få ved at bruge forskellige knive. I de fleste tilfælde vil det endda være sådan, at jeg vil få den samme oplysning uafhængigt af, hvilken kniv jeg bruger, bare det er den samme kniv til begge stykker træ. Sammenligningen er i denne forstand uafhængig af det konkrete redskab. G. Rasch har gennemført en analyse af denne form for vekselvirkning mellem redskaber, som han kalder *agentia*,⁸ og objekter under forudsætning af et identificerende subjekt (se Mammen, 1994a).

For det tredje indebærer den menneskelige sans for det konkrete, at vi som menneskelige subjekter kan identificere og fastholde objekter gennem tid, selv om de forandrer sig. Dette er en forudsætning for vores erkendelse af processer i naturen og er grundlaget for eksperimentel praksis. Den rene

⁸ Både *agentium* og aktant er afledt af det latinske *agere*, at bevæge eller handle.

Den situation, hvor sammenligningen af objekterne er uafhængig af det konkrete *agentium*, har Rasch kaldt *specifik objektivitet*. Analysen har fælles træk med Gibsons forståelse af højere-ordens variable som invarianter, se Mammen (1994a).

iagttagelse af fænomenernes fremtrædelser og deres umiddelbare vekselvirkninger, som var grundlaget for den aristoteliske fysik, kan ikke på samme måde som den eksperimentelle praksis afdække dynamiske sammenhænge i verden.

Vi kan som menneskelige subjekter, bl.a. i kraft af vores sans for det konkrete, meget mere, som ingen livløse aktanter kan. Men lad det være nok med ovenstående eksempler.

Konklusion

I forrige afsnit har jeg antydnet min konklusion på denne artikel. Det subjekt-subjekt paradigme, som Döpping repræsenterer, kan ikke stå alene, men må finde sin plads i et bredere paradigme, der som Leontjev-traditionen rummer det asymmetriske subjekt-objekt forhold. Mit eget bud på et sådant »syntetisk« paradigme rummes netop i figur 1 i Döppings artikel. Her er der plads til symmetriske relationer, f.eks. subjekt-subjekt relationer, men de indgår i en ramme, hvor der også er objekter. Det kommunikative subjekt-subjekt forhold har fælles referenter i verdens objekter og redskaber. Kommunikationen er ikke bare intersubjektiv, den er samtidig underlagt en »realitetstest«. Det er denne realitetstest, der mangler hos Döpping og hos mange andre, der med inspiration i Vygotsky og den amerikanske pragmatisme bevæger sig ud ad det intersubjektive spor og dermed i realiteten forsøger at reducere erkendelsens psykologi til en slags socialpsykologi.

Referencer

- Davydov, V.V. & Radzikhovskii, L.A. (1985). Vygotsky's theory and the activity-oriented approach in psychology. I: J.V. Wertsch (ed.) *Culture, communication, and cognition*. Cambridge University Press, 35-65.
- Engelsted, N. (1984). *Springet fra dyr til menneske - en argumentations-skitse*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Engelsted, N. (1989). Virksomhedsteorien som psykologiens motorvej - med landskab og to spor - nogle skitse-mæssige betragtninger. I: M. Hede-gaard, V.R. Hansen & S. Thyssen (red.) *Et virksomt liv. Udforskning af virksomhedsteoriens praksis*. Århus: Aarhus Universitetsforlag, pp. 123-41. Også i *Forum Kritisk Psykologi*, nr. 4, 1988.
- Gibson, J.J. (1950). *The perception of the visual world*. Boston: Houghton Mifflin.

- Gibson, J.J. (1966). *The senses considered as perceptual systems*. Boston: Houghton Mifflin.
- Gibson, J.J. (1979). *The ecological approach to visual perception*. Boston: Houghton Mifflin.
- Harré, R. & Gillett, G. (1994). *The discursive mind*. London: Sage.
- Høffding, H. (1903). *Den nyere filosofis historie. Bd. I*. København: Det Nordiske Forlag.
- Ilyenkov, E.V. (1977). The concept of the ideal. I: *Philosophy in the USSR. Problems of dialectical materialism*. Moskva: Progress, 71-99.
- Katzenelson, B. (1989). The phylogenesis and sociogenesis of the psyche and the law of correspondence. I: N. Engelsted, L. Hem & J. Mammen (eds.) *Essays in general psychology. Seven Danish contributions*. Århus: Aarhus University Press, 49-70.
- Leontjev, A.N. (1983). *Virksomhed, bevidsthed, personlighed*. København: Sputnik. (Russisk udgave, 1977).
- Lewin, K. (1931). The conflict between Aristotelian and Galilean modes of thought in contemporary psychology. *Journal of General Psychology*, 5, 141-77. Optrøkt i: K. Lewin *A dynamic theory of personality*. N.Y.: McGraw-Hill, 1935, 1-42.
- Mammen, J. (1986). Erkendelsen som objektrelation. *Psyke & Logos*, 7 (1), 178-202 (Resumé s. 207).
- Mammen, J. (1989a). The relationship between subject and object from the perspective of Activity Theory. I: N. Engelsted, L. Hem & J. Mammen (eds.) *Essays in general psychology. Seven Danish contributions*. Århus: Aarhus University Press, 71-94.
- Mammen, J. (1989b). *Den menneskelige sans. Et essay om psykologiens genstandsområde. 2. udgave*. København: Dansk Psykologisk Forlag. (1. udg. 1983).
- Mammen, J. (1993). The elements of psychology. I: N. Engelsted, M. Hedegaard, B. Karpatschhof & A. Mortensen (eds.) *The societal subject*. Århus: Aarhus University Press, 29-44.
- Mammen, J. (1994a). En praktisk-realistisk teori for erkendelse af kvantiteter. I: N.G. Bolwig, H. Brøns, S. Jørgensen & E. Yndgaard (red.) *Perspektiver i samfundsvidenskaben. Faglige bidrag i anledning af Erik Harsaaes 70-års dag*. Århus: Aarhus Universitetsforlag, 165-85 (resumé p. 12).
- Mammen, J. (1994b). En realistisk begrebsteorie: Om forholdet mellem virksomhedsteorien og den økologiske kognitive psykologi. I: J. Mammen & M. Hedegaard (red.) *Virksomhedsteori i udvikling. Psykologisk Skriftserie, PIAU, Vol. 19, No. 1*, 43-58 (resumé p. vi)

- Marx, K. (1970). *Kapitalen, 1. Bog (2)*. København: Rhodos.
- Marx, K. (1971). Tesser om Feuerbach (1845). I: K. Marx & F. Engels: *Udvalgte skrifter II*. København: Forlaget Tiden, 401-03. Også i: K. Marx: *Økonomi og filosofi*. København: Gyldendal, 1965, 91-93. (Oversat fra Marx/Engels: *Werke. Bd. 3*. Berlin (DDR): Dietz Verlag, 1969, 5-7 og 533-35).
- Marx, K. (1974). Das Kapital, Bd. 1. I: Marx/Engels: *Werke. Bd. 23*. Berlin (DDR): Dietz Verlag.
- Poulsen, H. (1980). Motiver og motivation. *Psyke & Logos, 1 (2)*, 179-211.
- Poulsen, H. (1991). The concept of action and activity theory. I: H. Poulsen. *Conations*. Århus: Aarhus University Press, 123-45.
- Poulsen, H. (1994a). Om mekanistiske forståelsesformer i psykologien. I: N. G. Bolwig, H. Brøns, S. Jørgensen & E. Yndgaard (red.) *Perspektiver i samfundsvidenskaben. Faglige bidrag i anledning af Erik Harsaaes 70-års dag*. Århus: Aarhus Universitetsforlag, 71-80 (resumé 11).
- Poulsen, H. (1994b). Korrespondensprincippet i psykologien. I: K.-E. Sabroe, H. Kristensen & C. Hegnsvad (red.) *Psykologi i et jubilæumsperspektiv*. Århus: PIAU, 83-87.
- Shotter, J. (1993). *Cultural politics of everyday life. Social constructionism, rhetoric, and knowing of the third kind*. Milton Keynes: Open University Press.
- Sinha, C. (1988). *Language and representation. A socio-naturalistic approach to human development*. London: Harvester - Wheatsheaf.
- XMCA mailing list, xmca@weber.ucsd.edu (xmca-request@weber.ucsd.edu, xfamily@weber.ucsd.edu), MCA web home page URL address: <http://communication.ucsd.edu/MCA/index.html>, administreres fra Laboratory for Comparative Human Cognition, University of California, San Diego og hed før september 1995 XLCHC. X er et fælles »præfiks« for en række lister (xfamily), og MCA henviser til tidsskriftet *Mind, Culture, Activity*.